

Szó- és szólásmagyarázatok

Hóhányó. Az Értelmező Szótár számba veszi címszavunknak mind főnévi, mind melléknévi jelentéseit; eszerint a *hóhányó* főnévként: 'kisebb szélhámosságokra hajlamos, megbízhatatlan férfi' és (ritkán) 'havat hányó idénymunkás'; melléknévként pedig: 'hó félrehányására való' (eszköz) és 'ügyeskedő, nem komoly, szélhámosságra hajlamos'(férfi).

A rosszálló értelmű *hóhányó* pályafutásának említésre méltó eseménye, hogy belekerült legtekintélyesebb magyar—idegen nyelvű szótárainkba is; francia jelentése: 'propre-à-rien; fumiste' (Eckh.); német értelme: 'Hochstapler, Schwindler, Gauner, Kulissenschieber' (Halász²); angolul pedig: 'good-for-nothing, scapegrace' (Országh²). Eckhardt szótára népiesnek minősíti, az Értelmező Szótár szerint bizalmas, familiáris vagy bizalmaskodó beszédben élnek vele, illetve tréfásan használják.

Mint Veres Péter írja, a „*hóhányó* ma már a legtöbb vidéken használatos szó és szélhámos, lódító, »fineszes« embert jelent, de nem a súlyosan elítélő rongyember, hanem inkább a tréfásabb értelemben” (Nyr. 76: 313). Zolnai Béla ilyenféleképpen magyarázza: 'akinek a szavára nem lehet adni', 'hazudozó', 'szélhámos', 'széltoló', 'minden hájjal megkent', s mindjárt hozzáfűzi, hogy szavunk irodalmon kívüli lévén, nem köti semmi-féle norma, a jelentése is ingadozik (Nyr. 76: 141).

A szó eredete első pillanatra annyira világosnak látszik, mintha fölösleges is volna magyarázni: kéttagú összetétel, első tagja a *hó* 'Schnee' főnév, a második meg a *hányni* 'werfen [stb.]' ige melléknévi igenévi alakja. A rosszálló jelentés kifejlődését nyilván elősegíthette, hogy a valóságos hóhányók éppen nem tartoztak a legmegbecsültebb foglalkozásúak közé; sok kétes „egzisztencia» télidőben, ha a nyári keresetek megszüntek és a padonhálásnak is befellegzett, alkalmi hóhányásra is vetemedett” (Veres Péter i. h.).

Zolnai Béla szerint a 'Schwindler [stb.]' értelmű *hóhányó* igenis magyarázatra szorul. Érdekes cikkében azt igyekszik igazolni, hogy voltaképpen a 'Schneeschaufler' tükörszavával van dolgunk; e szó német köznyelvi értelme 'hólapátoló', de a német tolvajnyelvben 'fehéreneműtolvaj'-t is jelent (Nyr. 76: 141—2). Úgy véli, hogy ebből az utóbbi értelemről könnyen fejlődhetett a 'szélhámos' *hóhányó*, csak le kellett fordítani a szóképet, amely azután némi jelentésváltozáson ment át (i. h. 142). Azt is lehetségesnek tartja, hogy más mozzanat is bonyolította a szó történetét: a 'Schnee' idő folytán tagadó, „pejoráló” szóvá is lehetett, sőt azt a gondolatot sem tartja eleve elvetendőnek, „hogy a *hóhányó* a közismert és ősi héber eredetű *hóhem* 'okos', 'ügyes', 'fortélyos' tréfás elferdítése a *Schneeschaufler* 'hóhányó' (= 'fehéreneműtolvaj') szó szerinti értelmének hatása alatt” (i. h.).

Nemrégiben az akadémiai kéziratárnak M. Nyelvt. Ivret 23. jelzetű kötegeből egyebek közt kezembe került Résó Ensel Sándornak egy munkája: Czigán Szavak Gyűjteménye. Pesten 1836' Elft. Mindjárt szemembe ötlött a magyar—cigány szótár két adata: *álnok—hohagyom; ámitás—hohagyom*. Természetesen arra gondoltam, hogy a mi *hóhányó*-nk a cigány nyelvből származik.

Föltevésemet Wolf nagy cigány szótárának több adata is megerősítette: *xoxano*¹ [...] 'lügnerisch, (ver)logen, lügenhaft, trügerisch, falsch, Lügner, Schwindler, Betrüger'; a számos forrásból összegyűjtött alakváltozatok közül csak a következőket említem: *chocheno*, *chochano*, *hohano*, *hohandjo* (Wolf, Siegmund A.: Großes Wörterbuch der Zigeunersprache [romani tsiv]. Wortschatz deutscher und anderer europäischer Zigeuner-dialekte. Mannheim, Bibliographisches Institut, 1960. 134). Vekerdi József szóbeli közléséből tudom, hogy a *χoxalo*¹ 'hazug' szó gyakori a fővárosban élő és a Pest környéki cigányok beszédében; a *χoxano* alak legfőljebb vidéken él, erre azonban nincs adata. De a pejorativ értelmű *hóhányó* aránylag régi szó, tehát lehetséges, hogy a Wolf szótárában említett *chochano*-, *hohano*-féle alak a szó átvételekor a hazai cigányság körében ismert(ebb) volt. Régiségét több nyelvész kollégám is igazolja: Fajcsék Magda a húszas évek elején hallotta Budapesten erdélyi származású nagyanyjától; Kelemen József is a fővárosban ismerte meg a *hóhányó*-t, szintén a húszas években (valószínűleg 1925 körül); Kozma Magdolna emlékszik rá, hogy 1926 táján divatos szó volt ez az egyetemi hallgatók közt; Lengyel Lajos egy alföldi városban hallotta először, a húszas években; — Szabó János műfordító, Széchényi könyvtári tisztviselő Hajdúböszörmény vidékén találkozott először szavunkkal, ugyancsak a húszas években. Mivel adatközlőim a *hóhányó*-val legkorábban nyilván a köznyelvbe való beszívárgásakor ismerkedhettek meg, nem tartom lehetetlennek, hogy az alvilág nyelvében már az első világháború vége táján is élt ez a szó. Ez azért sem mellékes körülmény, mert (mint Vekerdi József szíves közléséből tudom) a monarchia felbomlását követő években is kieserélődött a magyarországi cigányságnak meglehetősen része: így föltehető, hogy a *hohano*-féle változatot ismerő cigány nyelv-járás azóta pusztult ki (vagy ritkult meg) Magyarországon.

Ami végül a cigány *hohano* > magyar *hóhányó* hangalakbeli változás lehetőségét illeti, csak arra kell emlékeztetnünk, hogy a hazai argóban az idegen szavak magyarosításának ismert módja a szó népetimológiaszerű, de nem egyszer játékos elferdítése (Bárczi: MNy. 27: 293—4; 28: 86—9); így keletkezett a *ferbli* kártyanévnek argóbeli *ferkó* alakja (i. m. 28: 87), így magyarosodott *marci*-vá a szintén 'kenyér' jelentésű cigány *maro* (i. m. 27: 294), s ezért az sem meglepő, hogy az ugyancsak argóbeli *citeráz* 'fél, remeg' a német *zittern* 'remeg' ige leszármazottja (vö. i. h.).

Vértes O. András

¹ Az *x* alakú betű és eredetibb formája, a görög *χ* olyan hangot jelöl, mint amilyen a német *Mittwoch* 'szerda' utolsó hangja.